

J. V. Snellman kirjailijana ja kirjallisuuden arvostelijana

Karjalan kielen, kirjallisuuden ja historian tutkimuslaitoksessa Petroskoissa jatkuu työ kaksiosaiseksi suunnitellun Suomen kirjallisuushistorian iaittimiseksi. Sen eräät jaksot ovat jo valmiita, toisia kirjoitetaan, toisten kohdalla on työ vielä edessä.

Tarjoamme luvun tästä käsikirjoituksesta, jossa käsitellään J. V. Snellmanin kirjallista ja arvostelijan työtä.

Johan Vilhelm Snellman (1806—1881) syntyi laivankapteenin perheessä Tukholmassa. Vuonna 1813 perhe muutti Suomeen. Snellman meni Turun yliopistoon 1822 samana syksynä kuin Lönnrot ja Runeberg. Siellä hän opiskeli teologiaa ja myöhemmin filosofiaa. Yliopiston käytyään Snellman opetti jonkin aikaa logiikkaa ja klassillisia kieliä Helsingin lyseossa, 1830-luvun puolivälissä hän sai filosofian dosentin paikan yliopistossa. Hänen itsenäinen luonteensa ja taipumus vapaa-mielisyyteen johtivat kohta konfliktiin hänen ja yliopiston johdon välillä. Snellman aikoi pitää luentosarjan aiheesta »akateemisesta vapaudesta», mutta saatuaan kielon hän vaati asian julkista selvittelyä, koska kielto oli yliopiston sääntöjen vastainen. Lopulta kävi siten, että Snellman erotettiin oppiniskaisuudestaan dosentin tehtävistä ja hän matkusti tilapäisesti ulkomaille.

Kolme vuotta (1839—1842) Snellman vietti sitten Ruotsissa ja Saksassa. Tukholmassa hän kirjoitteli sikäläisiin sanomalehtiin, julkaisi omaa lehteä, kokeili voimiaan kirjailijana. Saksassa Snellman kävi silloin jo iäkkään Schellingin luennoilla Berliinissä, tutustui eräisiin nuorhegeliläisiin (A. Ruge, D. F. Strauss), seurasi filosofisia väittelyjä, julkaisi saksan kielellä filosofisen teoksensa Persoonallisuuden aatteen spekulatiivisen kehittelyn koe

(1841). Varsin kiintoisia Snellmanin yhteiskunnallis-filosofisten ja kirjallisten katsomusten ymmärtämiseksi sillä kaudella ovat niin ikään hänen matkahavaintonsa Saksanmaa (1842), jotka ilmestyivät Ruotsissa. Samana vuonna Snellman painatti tutkimuksensa Valtio-oppi ja novelinsa Rakkautta ja rakkautta.

Pitkällinen pakotettu oleskelu ulkomaila edisti Snellmanin äylyllisen ajattelun ja näköpiirin avartumista, hänen ajatustansa kypsymistä. Harrastuskenttensä laajuudessa ja kysymysten käsittelyn syvyydessä Snellmanista tuli eräs Suomen merkittävimpiä miehiä 1840-luvulla. »toisen kansallisen heräämisen» tunnustettu aatteellinen johtaja. Snellmanin henkisten harrastusten ja käytännöllisen toimintakentän laajuus oli sekä hänen persoonallisten ominaisuuksiensa ansiota että ajan tarpeiden sanelema. Kaudella, jolloin edistykseellisten voimien tärkeimpänä päämääränä Suomessa oli taistelu feodaalista säätyjakoja vastaan ja jolloin vallankumouso- liikkeen nousu Euroopassa antoi uutta pontta tälle taistelulle, tuli tuiki tarpeelliseksi nostaa hallitsevan ideologian vastakohtaksi enemmän tai vähemmän eheä aatejärjestelmä, joka käsittäisi kirjallisuuden ja yhteiskuntaelämän kysymykset yleisenä yhdistelmänä.

Yhteiskunnallisten ja poliittisten katsomustensa kannalta Snellman edusti ajatte-

lijana porvarillis-liberaalista suuntausta, rauhanomaiset porvarilliset reformit olivat hänen ihanteitaan. Mutta tällöin on otettava huomioon, että vallankumouksellis-demokraattisella ideologialla ei vielä ollut maaperää silloisessa Suomessa, siksi Snellmanin liberalismi Suomen oloissa 40-luvulla ei ollut sen lajin liberalismia, mikä olisi vastustanut jotain edistyksellisempää yhteiskunnallista tietoutta maassa. Päinvastoin, Snellman edusti 40-luvulla juuri kaikkein edistyksellisintä ajattelua suomalaisessa yhteiskunnassa ja teki tunnetuksi maanmiehilleen aatteita, joita täällä ei aikaisemmin tunnettu.

Pohtiessaan siirtymistä feodaalis-yksINVALTaisesta järjestelmästä porvarilliseen, mitä teitä sen pitäisi tapahtua, Snellman kallistui toisinaan sille kannalle, että vallankumouksellinen menetelmä on tietyissä tilanteissa historian välttämättömyys. Mutta se ei tullut hänen maailmankatsomuksensa perustaksi. Vieläpä silloinkin kun hän miltei kadehtien puhui siitä, minkälaiset kapitalistisen kehityksen näköalat avautuivat niissä Euroopan maissa, joissa porvarillinen vallankumous oli jo tapahtunut, hän kuitenkin tunsii salaista pelkoa vallankumousta kohtaan, eikä hänen myötätuntonsakaan vallankumoukseen nähden ollut kumouksellista. Hänen liberaalinen ajattelutapansa piti »ratkaisemattomana» ristiriitana sitä, että kun suuttunut kansa nousee oikeutetusti sortoa vastaan, se samalla itse käyttää väkivaltaa. Tämä katsumus heijastui sekä Snellmanin teoreettisissa teoksissa että hänen kaunokirjallisisissa tuotteissaan.

Ja kuitenkin samaan aikaan Snellman kirjoitti, että »kielletäisiin historian todistus, jos arveltaisiin vallankumouksen joutuva sattumuksesta... Aivan vähän luottamista on niiden arveluun, jotka sanovat muutamiin kansanylyttäjien salajuonillaan aiheuttavan »vallankumouksen.» Ihmiset osaavat arvostaa rauhaa, eikä mikään »yllyttävä» voisi nostaa heitä kapinoimaan, »ellei salainen tyytymättömyyden nurina kansassa, sorron tunne ja hämärä käsitys, että sorto on hallituksesta lähtöisin, saisi kansaa herkäsi tarttumaan joka tilaisuuteen olonsa muuttamiseksi» (J. V. Snellmanin Kootut teokset, II osa, s. 251)*.

Mutta rauhanomaiset yhteiskunnalliset reformit tulevat mahdollisiksi vain valtiollisen vapauden oloissa, ja nyt herää kysymys, millä se taataan. Loppukädessä

* Kaikki viittaukset teksteihin tarkoittavat J. V. Snellmanin Kootuja teoksia, osat I—XII. Porvoo, 1928—1932.

Snellmanin toiveet tarkoittivat sitä, että järkevien hallitusten täytyi olla kaukonäköisiä ja suostua »ajankohtaisiin» myönnötyksiin. Mutta kuten Snellman kirjoitti, »valitettavasti historia vain harvoin mainitsee tapauksia, jolloin olisi tyyneesti siirrytty toisesta hallitusmuodosta toiseen. Se on onnetonta, se on ankara välttämättömyys, mutta selviä tosiasioita ei voi kieltää» (II, 258).

Silti nämä tällaiset Snellmanin lausunnot, kaikesta niiden epäjohdonmukaisuudesta ja ristiriitaisuudesta huolimatta, avarsivat suomalaisten näköpiiriä ja vaikuttivat yhteiskunnallisen ajattelun kehitystä edistävästi. Niinpä esim. vallankumouksen käsittäminen historian välttämättömyytenä vaikkakin traagisena tapauksena alkaa 40-luvun lopulla yhä useammin vaivata Cygnaeuksen ja Topeliuksen sekä sittemmin Wecksellin ja muiden 60- ja 70-luvun suomalaisten kirjailijain mieltä.

Filosofiassa ja estetiikassa Snellman oli paljolti velkaa Hegelille ja hänen dialektiikalleen. Samalla monia Snellmanin lausuntoja sävyttää tavallaan 40-luvulle kuvaava yleiseurooppalainen taipumus tarkistaa ja arvostella Hegelin filosofiaa ja saksalaista klassillista idealismia yleensä. Saksanmaa-matkakuvauksissaan Snellman asetti väittämän, että filosofisen ajattelun on edelleen kehittyäkseen pakko suhtautua kriittisesti Hegeliin ja raivata se tieltä. Snellmanin mielestä filosofia edelleen kehittyäkseen ei voinut yksinkertaisesti heittää Hegeliä syrjään ja mennä eteenpäin Hegelin ohi ja ilman häntä. Käyttäen esimerkkinä Schellingin myöhäiskauden »tunnustusfilosofiaa» Snellman todisteli, ettei Saksassa voinut syntyä mitään todella uutta filosofista järjestelmää ennen kuin »se on nujertanut Hegelin järjestelmän. Mutta ennenkuin voi nujertaa sen, täytyy olla perillä siitä. Uusi järjestelmä ei voi olla olemassa sen rinnalla, vaan sen yläpuolella. Schelling tahtoo ja voi vain asettaa jotakin sen rinnalle, se on: hänen filosofiansa on näytellyt osansa loppuun» (III, 89). Toisessa yhteydessä Snellman tähdensi vieläkin, että »Saksan filosofian vastaisen edistymisen tie kulkee vain sen (Hegelin filosofian) kautta ja sen yli» (III, 122).

Kuten tiedetään vain marxilaisuus on ratkaissut tämän tehtävän, Hegelin dialektiikan kriittisen omaksumisen materialistisen filosofian hengessä. Snellman pysyi pääkohdittain vielä idealismin kannalla, mutta kuten monet nuorhegeliläiset hänkin tunsii 40-luvulla määrättyä kiintymystä XVII ja XVIII vuosisadan englantilais-

ranskalaiseen materialismiin. Saksalainen idealismi oli Snellmanin mielestä liian järjellellistä ja liian vähän sidottu yhteiskuntaelämän käytäntöön, siksi se ei häntä tyydyttänyt. Snellmanin käsityksen mukaan filosofian kehitys Saksassa klassisen idealismin kaudella tapahtui jossain määrin irrallisena niistä yhteiskunta-poliittisista tehtävistä, joita Saksalla oli edessään. Tutustuttuaan välittömän kosketuksen kautta Saksan oloihin Snellman vakuutautui siitä, että Saksa oli Ranskaan ja Englantiin verrattuna taloudellisesti ja poliittisesti takapajuinen maa, ja tämä oli tärkeä havainto kun otamme huomioon, että vielä Arwidsson oli pitänyt Preussia Euroopan sivilisaation johtavana maana.

Saksan suhteellisen takapajuisuuden syytä Snellman alkoi etsiä ideologiasta, ja verratessaan saksalaista idealismia englantilais-ranskalaiseen valistusfilosofiaan hän oli nyt taipuvainen asettamaan etusijalle viimeksimainitun ja nimenomaan »käytännön filosofiana».

Snellman ei hyväksynyt valistusfilosofien filosofista materialismia, mutta silti hän puhui varsin syvällä myötätunnolla heidän sosiaalisista ja poliittisista aatteistaan, heidän maailmankatsomuksensa yhteiskunnallisesti aktiivisesta olemuksesta. Saksalainen tiede »on tuskin millään tiedon alalla ollut reformoivaa, paitsi itse Reformaatiota». Kantin ajoista asti saksalainen filosofia »on pysynyt eristettynä, irrallaan maailman tapahtumista, kun taas ranskalaisten ensyklopedistien esitykset, joita saksalaiset, kenties syystä, ovat pitäneet pintapuolisina, pääasiallisesti ovat luoneet eurooppalaisen sivistyksen nykyisen asun ja reformoineet Saksan itsensä» (III, 231). Snellman pyrki tietoisesti vapautumaan abstraktisen idealismin ylenpalttisesta vaikutuksesta ja eräässä kirjeessä vuodelta 1843 hän sanoo: »Saksalaisesta filosofiasta on vanha pintapuolinen ranskalainen filosofia vapauttanut minut. Tästä pintapuolisuudesta löydän minä, jumal'avita, enemmän lämpöä, enemmän asiaan kohdistuvaa vakavuutta kuin saksalaisten filosofien nykyisestä perinpohjaisuudesta. Näistä on totuuden henki kaikonnut. Hegelissä itsessään on paljon pelkuruutta ja teeskentelyä» (XII, 248). Snellman tarkoitti dialektiikkaa, kun hän kirjoitti että saksalaiset suorittivat »kumouksen ajatteluissa», jonka ei olisi kuitenkaan pitänyt palvelia »skolastiikkaa». Snellman pelkäsi, että abstraktisen irralliset järjelyt ja tutkimukset saattavat asettaa kyseenalaiseksi itse metodin, sen vuoksi hän kehotti »luopumaan abstrak-

tioista ja tarttumaan tosiasioihin», yhteiskunnallisesta todellisuudesta otettuihin tosiasioihin.

Ajatuksissaan emigrantti-Snellman näki edessään kotimaansa, Suomen olot ja niiden kriittinen tarkastelu syventyi yhä hänen mieleessään. Jo vuonna 1840 hän kirjoitti Ruotsista kuuluisan kirjeensä Fredrik Cygnaeukselle (XII, 133—135). Kirjeen aiheena olivat Suomessa vietetyt juhallisuudet Turun yliopiston 200-vuotispäivän johdosta. Näiden juhlien yhteydessä puhuttiin paljon valistuksen saavutuksista Suomessa, jota nimitettiin »sivilisaation etuvartioksi» Pohjolassa, siunatuksi kukoistuksen maaksi. Ylenpalttisen ihastuksen aalto valtasi monet kirjoittajakin, siinä luvussa Cygnaeuksenkin. Kirjeessä hänelle Snellman esiintyi kiivaasti polemisoiden näitä vaarallisia illuusioita vastaan ja yritti avata maanmiestensä silmät näkemään asiat oikeassa valossa. Snellmanin kirje tuli heti yleiseen tietoon Suomen kirjallisuuspiireissä (se julkaistiin vasta paljon myöhemmin) ja se tunnetaan eräänä ajan arvokkaimmista asiakirjoista.

»Katso ympärillesi ja näet, kenen hallitsevan maaseudun aineellinen kurjuus saattaa helymään tai kuka yliopistomies hetkistäkään vaivaa päättään suomalaisen rahvaan sivistyksen vuoksi. Minä en puhu siitä legiosta, jolla ei ole omaatuntoa valitessaan isänmaan ja palkkojen, rinta-merkkien ym. välillä». Ruotsalaiset aatelisherrat eivät Snellmanin mielestä kyenneet puolustamaan suomalaisten etuja tsaarivalian harjoittamaa sortoa vastaan, sillä »siitä tuli virkamiesaristokratia, joka matelee ja sortaa kansaa». Oikeiden isänmaanystävien tulee nousta kansan keskuudesta, sanoi Snellman, mutta »yhteisen kansan on pitkälinen sorto saanut vain kääntymään sisäänpäin. Se saattaa kenties moittia nimismiestä ja pappia — mutta maaherra on sille jo pieni jumala ja se maattori non plus ultra. Mitään, joka olisi mahdollisesti parempaa, se tuskin koskaan on ajatellut.»

Snellman kysyy Cygnaeukselta: »Kuinka sinä luulet suomalaisen talonpojan käsitävän teidän riemujuhlanne? Mitä hän tietää yliopistosta? Sen, että kaikki, jotka ovat siellä olleet, eivät kuulu hänen heimoonsa ja että heillä sen vuoksi on oikeus kohdella häntä mielensä mukaan. Hän saa kenties tuomarinsa ynnä lain ja oikeuden sieltä? Kysy häneltä, mitä hän tästä oikeudesta arvelee. Että herra aina on oikeassa ja hän väärässä.»

Kansan keskuudessa laajalti levinyttä heränneisyyden lahkokuntaa Snellman piti

seuraamuksena siitä, ettei kirkon oppi tyydyttänyt joukkoja, »puoli maata hakee itselleen kristinoppia omin päin, koska pappi ei sitä ollenkaan tarjoa» ja hän jatkaa: »Toisin ei saata olla siellä, missä on ainoastaan sortajia ja sorrettuja».

Snellmanin kirjeen ankara ja traagillinen sävy johtui kipeästä myötätunnosta oikeudetonta kansaa kohtaan. Hänen sanojensa mukaan Suomen kansa, jolla hän tässä tapauksessa tarkoitti ennen muuta Suomen sorrettua talonpoikaista, oli jo perikadon partaalla, ja sielussaän talonpoika jo tunsikin sen, siksi sen laulut olivat niin surumielisiä. Sen vuoksi yliopiston vuosipäivän juhlallisuuksien prameine puheineen olivat tätä taustaa vasten kuin »hautajaisissa tanssimista». Eikä kansa kaivannut ihastelevia ylistyksiä, vaan oikeata valistusta se tarvitsi, herätäkseen kriittisesti ajattelemaan, että siinä nousisi protestimieli, sosiaalinen ja kansallinen oman arvon tunne.

Snellman käsitti tehtävän vaikeuden, jota Suomen alistettu asenne vielä vaikeutti, siksi hän kirjoitti että »hallitus ei (faktillisesti) salli sitä. Sivistyneet piirit eivät ymmärrä sitä, ja jos ymmärtäisivätkin, niin niiden etujen mukaista ei ole toimia tämän kansakunnan hyväksi». Ulospääsy oli kuitenkin vain siinä, että herätetään yleinen mielipide. Snellman asetti kirjeessä väitteen: »Suomi ei voi mitään väkivalloin, sivistyksen voima on sen ainoa pelastus». Täytyi rikkoa orjan vaihtolo ja alkaa puhua täysin äänin kansan, koko Suomen kansakunnan sorretusta asemasta. Snellman piti sitä jokaisen kansalaisen ja isänmaanyhtävän velvollisuutena, ja siksi kirjeensä Cygnaeukselle hän lopetti vetoomukseen: »Käy päinsä kaatua kansakunnan mukana, mutta sen kanssa sortuminen orjan tautikuolemaan ei sovi ihmiselle. Jos sinä johtopäätöstä tehdessäsi jollakin tavoin sovellat sitä allekirjoittaneeseen, niin hän vastaa: Minä olen tehnyt tehtäväni, jos huudan kaikkiin tai vaan tuuliin, mitä tässä olen kuiskannut, ja panen sitä seuraamaan maan historian vuoden 1809 jälkeen. Siitä johtuu myös, että mainittu mies saa panna alttiiksi nahkansa — ja sydämensä kurjuutta nähdesään ja joksikin ajaksi palata omaansa ja kurjuuden kotiin».

Suomessa Snellman asettui asumaan syrjäiseen Kuopion maakuntakaupunkiin, jossa hän pääsi paikallisen koulun rehtoriksi. Kuopiossa hän aloittikin julkaisutoimintansa.

Vuonna 1844 Snellman alkoi julkaista Kuopiossa samanaikaisesti kahta viikko-

lehteä: Saima-nimistä ruotsin kielellä ja Maanmiehen ystävää suomeksi. Jälkimmäisellä lehdellä, joka oli tarkoitettu erikokoisesti talonpoikia varten, oli alkeellinen valistustarkoitus ja osaksi käytännöllis-taloudellinen suunta. Siinä Snellman käsiteli toisinaan suomen kielen asemaa koskevia kysymyksiä. Maanmiehen ystävällä oli hyvä menestys ja painosmääränsä puolesta siitä tuli kohta eniten levinyt lehti kaikkien suomen lehtien joukossa. Kuitenkin neljännen numeron jälkeen Snellmanin oli pakko luopua sen oiminta-keisesta julkaisemisesta ja siirtää lehti toisiin käsiin. Syynä oli tavaton työ määrä ja lisäksi kielivaikkeudet, suomen kieli oli kirjakielenä vielä alkuasteella, eikä Snellman täysin hallinnut sitä: hänen peruskielessä oli ruotsi.

Saima-lehdellä oli erikoinen kirjallisuusliite (viikkoliite). Lehti ilmestyi kolmen vuoden ajan, siihen saakka kunnes hallitusvalta lakkautti sen vuoden 1846 lopulla. Jo seuraavana vuonna Snellman alkoi julkaista lehteä Litteraturblad för allmän medborgerliga bildning (Kirjallisuuslehti yleistä kansalaisvalistusta varten). Sen julkaisemiseen saatu lupa oli muodollisesti annettu Elias Lönnrotin nimiin. Vallankumousten lähestyessä Euroopassa sensuuri tuli Suomessakin yhä kiukkuisemmaksi: kun Saima-lehden sävy oli ollut kärkevästi polemisoina, niin nyt Snellmanin oli oltava pidättyväisempi. Vuonna 1848 kirjeessään E. Lönnrotille hän valitti: »Vaikaa on minun täällä ollut saaha mitikään sanomistamme ilmi. Kaikkia, mitä ei kukaan voisi arvata, syöpi se raaka, mietelön ja ylpeä sensuuri suuhunsa» (XII, 223). Vuonna 1849 Snellman välillä lakkasi julkaisemasta lehteä ja siten julkaisi sitä uudelleen vv. 1855—1863, jo jossain määrin muuttuneissa sensuurioloissa.

Snellmanin lehdet olivat yhteiskunnallisen ja kirjallisuuselämän tärkeitä tekijöitä. Saima mainitaan tavallisesti ns. »toisen kansallisen heräämisen» aloittajana Suomessa. Arwidssonin lehden lyhyen toimintakauden jälkeen 20-luvun alkuvuosina, Snellman nyt julkaisuillaan palautti voimaan ja kehitti edelleen hengeltään yhteiskunta-kriittistä publisistiikkaa ja lähestyi kansallisuuden ongelmia uusien tehtävien kannalta.

Snellmanin lehdillä oli konkreettisempi sosiaalinen osoite Arwidssonin lehtikirjoitteluun verraten, joka osoitti kansallisen herätyshuutonsa kaikille maanmiehilleen, ilman säätyerotusta. Snellman piti aatelista tsaarivallan edessä matelevana epä-

patrioottisena säätyinä. Siksi hän katsoi, että »kansan» käsitteeseen kuuluvat vain talonpojat ja kaupunkiporvaristo ja vain heihin suomalainen kansallisuusliike saattoikin hänen käsityksiensä mukaan nojautua. Snellman ei suotta sanonut novellissaan Rakkautta ja rakkautta, sen päähenkilön suulla: »Mitä meitä auttaa ritarihuone — vastustuspuolue? Jos he saavat kamariherran avaimen, niin he ovat tyytyväisiä. Ei, porvari ja talonpoika on saatettava tietoisiksi merkityksestään... Lehden, joka yksistään työskentelee sellaista päämäärää varten, täytyy kannattaa» (III, 411).

Saiman yhteiskuntakriittinen suuntaus sai melkoista vastarintaa osakseen Suomen muiden lehtien taholta, jotka alkoivat polemisoida sitä vastaan. Jopa Snellmanille läheisetkin henkilöt (J. Nerwander, M. Castrén, J. Tengström) pitivät hänen lehtensä poliittista oppositioasennetta »ennenaikaisena», koska Saima voi sillä saada vain hallituksen vainotoimiin Suomea vastaan ja vieläpä johtaa siihen, että Suomi menettää autonomiansa. Snellmanille yritettiin tyrkyttää ajatusta, että muodostuneissa oloissa ja pahempien seuraamusten välttämiseksi suomalaisen kansallisuusliikkeen pitäisi rajoittua puhtaasti tieteellis-filologisiin puitteisiin, kansantietouden keräämiseen, sanakirjojen ja kielioppien laatimiseen yms.

Snellman vastasi siihen hieman ironisoiden, ettei kansan kansalaisvalistusta ole koskaan vielä viety eteenpäin yksistään kielioppeilla eikä sen kansallistuntoa siten herätetty. Eikä tavallinen lukutaito vielä ole valistusta, se on vain valistuksen väline. Ainoastaan joukkojen osallistuminen yhteiskuntaelämään ja yhteiskunnallisiin liikkeisiin voi todella valistaa niitä. Herättääkseen joukoissa mielenkiintoa yleisempiin asioihin lehtien oli suunnattava arvostelun »kirurginen kärki» yhteiskunnallisiin ongelmiin, tuotava käsittelyyn enemmän »käytännön aineksia». Kun Snellmanin vastaväittäjien mielestä sellainen lehtikirjoittelun suunta oli »ennenaikaista», niin Snellman sitä vastoin oli vakuuttunut siitä, että oli välttämättä käytettävä mitä pikimmin hyväksi sitä edullista ajankohdtaa, jollaisena hän piti silloista tilannetta. Hän tarkoitti itsevaltiuden poliittista laskelmointia, kun tämä heikentääkseen ruotsalaisten kannatusta Suomessa jossain määrin suosi »fennomaniaa» kokien kuitenkin pidätellä suomalaisten kansallisuuspyyteitä tietyissä puitteissa. Ottaen tämän huomioon Snellman kirjoitti J. Tengströmille: »On ilmeistä, että fennomaniaa nyt

suvaitaan ylhäältä käsin. Voi tulla ja tuleeikin aika, jolloin asianlaita on toisin. Suvaitsevaisuus perustuu laskelmiin. Mutta politiikka laskee aina väärin, kun se luulee mielin määrin voivansa ohjata kansakunnan henkeä, sitten kun se on sallinut herättää sen» (XII, 309). Kirjeessään M. Castrénille Snellman puhuu »kahdesta voimasta», jotka suomalaisen kansallisuusliikkeen oli otettava huomioon: yhtäältä ruotsalainen virkamiesaatelisto, jonka etuihin kuului pitää voimassa säätyetuoikeudet ja ruotsin kielen ja kulttuurin hegemonia-asema, sekä toisaalta tsarismin poliittinen valtiovalta. Näiden voimien intressit eivät käyneet kaikessa yhteen, joten Snellman kirjoitti siitä: »Nyt meidän onnemme onnettomuudessa on, että Suomen kansan kansallista tietoisuutta painaa etusijassa toinen mahti kuin se, joka sitoo sen valtiollista itsenäisyyttä. Jos nämä kaksi sen sijaan olisivat yhtenä, niin sitenkään ei olisi mitään muuta valittavana kuin menettää tai voittaa, se on uskaltava. Mutta vieraalla sivistyksellä on toinen alkuperä, ja sen vastustaminen on ilmeisesti kirjallisuuden yksinomainen asia.»

Heti Saiman ensimmäisessä numerossa Snellman esitti poleemisen väitteen, että suomalaisilla ei vielä ollut omaa kansalliskirjallisuutta, se oli luotava. Väite tyrmistyi monia, olihan totuttu siihen, että Kalevala, Runebergin ja Topeliuksen runous olivat todisteita kansallisen kirjallisuuden kehityksestä. Tosin Runeberg ja Topelius kirjoittivat ruotsin kielellä, mutta Snellman ei tarkoittanut yksin kieltä. Yhtä tärkeänä hän piti kirjallisuuden kansallista luonnetta, sitä miten kirjallisuus kuvastaa kansallista elämää, miten tarkastelee sen perspektiivejä.

Yhtenä Snellmanin keskeisenä tehtävänä arvostelijana oli kumota ne teoreettiset perinteet, joille pohjautui se kirjallisuus, joka kuvasi patriarkaalisen talonpoikaiston elämää ihanteellisenä elämänmuotona juuri muuttumattomuutensa takia. Patriarkallisuuden ihannoitiin muodostui historiallisen edistyksen kieltämiseksi. Eräät konservatiivisesti ajattelevat kirjailijat (esim. A. Laurell, yksi Snellmanin vastaväittäjistä) puhuivat »luonnollisen kehityksen» puolesta, mutta tarkoittivat sillä patriarkaalisen elämänmuodon ja feodaalisten olojen jatkumista. Tältä kannalta katsottuna koko porvarillisen kehityksen alkakausi, aina Euroopan Valistuskaudesta ja Ranskan vallankumouksesta asti oli »luonnonvastaista». Kirjallisuudelta vaadittiin vastaavanaista Suomen elämän kuvaamista.

Snellmanin tärkeänä saavutuksena kriittikkona oli historiallinen ajattelutapa, historiallinen tapa käsitellä niin yhteiskunta-kehitystä kuin kirjallisuudenkin kehitystä. Snellman piti patriarkaalista jähmettyneisyyttä ihailevaa kirjallisuutta vääränä juuri siksi kun se pohjautui edistyksen kieltämiseen. »Taloustieteen tutkija joka intoilisi kauppaa ja teollisuutta vastaan, koska ne luovat uusia tarpeita, ja ylistäisi semmoista paimenelämää ihmisen onnelliseksi olotilaksi, pidettäisiin järjettömänä» (V, 458).

Hegeliä seuraten Snellman käsitti historian idealistisesti, maailman hengen omintakeisen itsestään kehittymisen seuraamuksena. Kuitenkin siviilielämän historia käsiteltiin jatkuvana dynaamisena prosessina, jolloin uudet yhteiskuntamuodot jatkuvasti kieltävät ja raivaavat tieltä vanhoja aikansa eläneitä muotoja, ja juuri tätä »historian työtä» täytyy taiteen — Snellmanin mielestä — kuvastella. Runebergin runoelmaa Kuningas Fjalar käsittelevässä artikkelissa (1844) Snellman kosketteli tärkeitä yhteiskunnallis-esteettisiä ongelmia, ja hänen ajatuksenjuoksunsa henki on se, että taiteilijan täytyy ajatella historiallisesti, että hänellä täytyy olla historian tietoisuus asioita kuvattaessaan kuin menneinä aikoina niin nykyisyydessäkin. Ei riitä yksistään »matkia luontoa», on tavoitettava »sen sielu», toisin sanoen tavoitettava kuvattavan todellisuuden mielekkyys, se on nähtävä kehittyvänä, kaikkein oleellisimmissä ilmauksissaan. Todettakoon, että mainitussa artikkelissa Snellman käyttää varsin omalaatuisesti käsitettä »todellisuuden hyväksyminen». Runeberg myös puhui siitä, mutta toisessa mielessä. Patriarkaaliset suhteet olivat hänelle harmonisen ihanteen ilmaus, elämän ristiriitojen harmonisen sovinnon ruumiillistuma. Sen sijaan niitä todellisuuden puolia, jotka eivät soveituneet hänen ihanteeseen, niitä Runeberg piti epäoleellisina, ikään kuin hänen taiteelleen »epäpätevinä». Snellman sitä vastoin piti lähtökohtana sitä, että mielekästä todellisuudessa oli vain sen kehitys: siksi todellisuudessa oli oleellista kaikki se, mikä edisti kehitystä, patriarkaalisen takapajuisuuden ja feodaalisen järjestelmän voittamista. Feodalismia vastaan suuntautuvat tendenssit feodaaliyhteiskunnan sisällä, se että Euroopassa oli olemassa useita maita, joissa feodalismi oli jo kukistettu, mutta jotka eivät olleet välittyneet uusilta sosiaalisilta ristiriidoilta — kaikki tämä oli Snellmanille yhtä todellista ja olevalta kuin patriarkaalinen elämänmuoto Suomessa.

Tässä mielessä hän kirjoitti, että Runeberg ei halunnut »tunnustaa todellisuutta», ei tunnustanut aikakauden edistyskäsityksiä tendenssejä.

Runebergin runoelmasta kirjoittamaansa artikkelissa Snellman kosketteli eurooppalaista romantismia kokonaisuudessaan. Hegelin noudattamaa perinnettä seuraten Snellman nimitti romanttiseksi kaikkea antiikin jälkeistä taidetta. »Romanttisen maailmankäsityksen» lähtökohdat hän näki jo varhaisimmassa keskiajassa, jolloin kansat synnyttivät runoutta, joka julisti tyytymättömyyttä oloihinsa. Snellman piti romanttisen maailmantunnon erikoispiirteinä sitä, että olevan todellisuuden vastakohtaksi asetettiin kuviteltu todellisuus, joka oli olemassa vain subjektiivisena pyrkimyksenä kohti ihannetta. Tällöin Snellman korosti, että keskiaika reaalisesti otettuna ei ollut läheskään romanttista eikä puolueettomasti ajatteleva historioitsija voi löytää menneisyydestä sitä ihannoitua jalon ritarihengen aikakautta, jollaiseksi runoilijat sitä niin usein ylistivät.

Romanttisen maailmankäsityksen ja romanttisen kirjallisuuden uudestisyntyminen uudella ajalla on johtunut ennen kaikkea poliittisista ja sosiaalisista kumouksista, niin Snellman oletti, joilla on ollut syvä vaikutus koko kulttuuriin. Mutta nämä kumoukset eivät koskettaneet Suomea, se jäi sivuun Euroopan kansojen myrskyisästä poliittisesta elämästä. Suomalaisten intressit rajoittuivat vielä etupäässä perheeseen ja yhteisöön ulottumatta poliittiselle alalle. Tämä löi leimansa myöskin suomalaiseen kirjallisuuteen. Snellman tähdensi, että kaikille luovan työn lajeille ei ole läheskään samantekevää, millä kehitysstasteella on se kansa, se kansakunta, johon taiteilija kuuluu. Snellmanin mielestä Suomen takapajuisuus oli syynä siihen, miksi romantismi (spesifiikkisenä tyytymättömyyden ilmaisuna oleviin oloihin) ei ole vielä tarpeeksi ilmennyt Suomen kirjallisuudessa. Runeberg, samoin kuin hänen edeltäjänsä Franzen, ylisti perhe-elämää sen pienine iloineen ja suruineen: ja sikäli kuin suomalaisten intressit silloin vielä rajoittuivat pääasiallisesti yksityiselämän piiriin, niin sikäli Runebergiä voitiin siinä mielessä pitää »kansallisrunoilijana». Mutta on olemassa myös »kielteen kansalliskäsitem», »kielteen kansanomaisuus» kansakunnan elämän pysähtyneen luonteen seurauksena, Snellman tähdensi.

Kuitenkin Runebergin runoudessa 40-luvun alussa ilmeni eräänlaista liikettä eteenpäin, Snellman toteaa. Ja Nadeschda

runoelma (1841) todisti sitä, että Runeberg alkoi loitota »puhtaasta idyllistä» romanttisen runouden suuntaan. Nadeschda ja Kuningas Fjalar eroavat aikaisemmista runoelmista siinä, että niissä on dramaattinen tapahtumasarja, vastakkaiset voimat törmäävät toisiinsa: säätyennakkoluulot ja niiden yläpuolelle nouseva rakkaus Nadeschdassa; ihmisen usko ja luottamus omiin voimiinsa ja jumalien kosto Kuningas Fjalarissa. Fjalarin ylpeässä ja kapi-noivassa luonteessa oli, Snellmanin sanojen mukaan, havaittavissa runoilijan eräänlainen kannanotto ajan myrskyihin, vaikka Fjalarin kamppailulla jumalia vastaan oli runoelmassa sellainen tarkoitus-perä, mikä oli jyrkästi senaikaisen kehityksen etuja vastaan. Muinaisskandinaavinen kuningas Fjalar haaveilee »rauhasta ja hiljaisuudesta», liikkumattoman olotilan idyllistä. Snellman kirjoitti: »Ei keneltäkään jääne huomaamatta, että sellainen Fjalarin halu on täydellinen runoilijan oikku, joka ei sovellu Fjalarin eikä hänen aikansa luonteeseen. Tarvitsee tuskin mainita, että tämä halu on yhtä vähän ominainen meidän ajallemme. Mutta voinee hyvin sanoa tämän rauhan ja toimettomuuden halun olevan ominaista sille kansalle, johon runoilija kuuluu; ja se on sen vuoksi myös huomattavin piirre hänen runoilussaan» (VIII, 46). Fjalarin hahmossa, Snellman sanoo lopuksi, »on idylli vielä kerran taistellut olemassaolostaan Runebergin runoudessa, taistellut ja päässyt voitolle sulkien sankarin paatoksen hänen omaan rintaansa ja ehkäisten toiminnan. Eikö tämä taistelu jo ole viimeinen? Tarvitseeko runoilijan henki liittolaista murtaakseen sen, mikä vielä kahlitsee häntä? Hän ei löydä sitä silloin suinkaan pohjoismaiden tarustoista, vaan uusimmasta historiasta, siitä joka osoittaa, kuinka hengen kahleet murretaan» (VIII, 50).

Patriarkaalisia oloja ihannoivaa idylli-runoutta Snellman pitää siis suomalaisen elämänmuodon takapajuisuuden spesifiikkisenä tuotteena, kansallisten etujen kypsymättömyyden ja rajoittuneisuuden ilmauksena. Kun erät Snellmanin vasta-väittäjät ihastelivat Suomen kirjallisuuden idylliä suuntausta pitäen sitä miltei Suomen kirjallisuuden etuisuutena muihin kirjallisuuksiin verrattuna, Snellman sitä vastoin ei pitänyt idylliä lainkaan runouden korkeimpiin lajeihin kuuluvana, semmitenkään uuden ajan kaudella, kun yhteiskuntaelämä oli moninaistunut ja mutkistunut. Nykyaika tarvitsi eniten juuri dramaattista runoutta, Snellman sanoi. Hän käsitti melko selvästi sen, että kirjallisuuden ja

taiteen kukoistuskaudet ovat tavallisesti yhteydessä joukkojen yhteiskunnallisen tietoisuuden nousuun, että suuret taiteilijat tavalla tai toisella ilmentävät historian dramaattisuutta, varsinkin historian murskausina. Suuret kansallisorunoilijat ovat Snellmanin käsityksen mukaan kansan toiveiden julistajia. Hän kirjoitti, että »neroja ei voi synnyttää hovin suosio; ne muodostuvat, kuten historia lukuisin esimerkein osoittaa, kansan, aikakauden yhteisten henkisten liikkeitten ilmauksiksi» (IX, 153—154). Nerokas runoilija lausuu julki sen, mikä jo itää kansan tajunnassa, joskin vielä epämääräisenä.

Mutta ymmärtäessään sen, että Suomen kirjallisuuden heikkous johtui Suomen yhteiskuntaelämän jälkeenjääneisyydestä, Snellman oli kaukana siitä, että olisi pitänyt sitä jonkinlaisena kirjallisuuden fatalistisena ja yksipuolisena riippuvaisuutena elämän todellisuudesta. Se oli juuri Snellmanin vastaväittäjien käsitys ja hän arvosteli sitä. Kirjallisuuden patriarkaalista idylliluonnetta yritettiin puolustaa ja perustella sillä, että eihän kirjallisuus voinut ilmentää edistysellisempiä tuulahduksia mikäli niitä ei Suomen silloisissa oloissa vielä ollut eikä yhteiskunta tuntenut niiden tarvettakaan. Enemmänkin, murehtien »ajan pessimistisyyttä», »tapojen turmel-tumista», sitä että entinen patriarkaalisten tapojen yksinkertaisuus katoaa pois, Snellmanin aatteelliset vastustajat julistivat taiteen tarkoituksiksi ylistää todellisuuden »valoisimpia puolia», jolla taaskin tarkoitettiin idylliä patriarkaalisuuden ihannointia. Kun Topelius ryhtyi artikkelissaan Miksi meidän aikamme ei ole iloinen? (1845) murehtimaan masentuneesti sitä, että luokkaristiriidat käyvät yhä kärkevimmiksi Euroopan maissa, Snellman vastasi siihen artikkelilla, jonka polemisoi-va kärki oli ilmaistu jo osakkeessa Aikamme ilo. Snellman todisteli että murehtimalla »aikakauden ilottomuutta» tavallisesti puolustellaan toimettomuutta, haluttomuutta auttaa edistystä eteenpäin. Ja missä toimitaan, siellä on iloa. Sitä paitsi apatia ja masennus vallitsi yhteiskunnan yläluokissa, kirjoitti Snellman, raatajalla ei ollut lainkaan aikaa ikävöidä, sillä »Työ ja ilo merkitsevät siis samaa — jollei työ ole orjan työtä, vaan työntekijä on vapaa mies» (V, 172). Snellman piti omaa aikaansa riemullisena yleiseurooppalaisessa mitassa tarkoittaen sillä kansojen heräämistä historialliseen toimintaan. Maailman historiassa on tuskin ollut toista tällaista aikakautta, hän kirjoitti, jolloin olisi tapahtunut niin paljon mullistuksia poliitti-

sessä elämässä, todellisuudessa, tieteissä ja tavoissa. Ja ken väitti sellaista, etteivät kaikki nämä muutokset ole muka vieneet ihmiskuntaa askeltakaan eteenpäin, se tunnustaa siten olevansa sokea tai sivistymätön, Snellman sanoi. Kansojen »pyrkimys paremman valtiomuodon, omantunnon vapauden, sananvallan, kansalaisoi-keuksien tasavertaisuuden aikaansaami-seen, sanalla sanoen pyrkimys vapaan kehitystilaisuuden hankkimiseen kaikkia ihmisen henkisiä voimia varten, tämä elämä todistaa yhtä voimakkaasti nykyisen ajan iloista rohkeutta ja elävää harrastusta». Jos taas Suomessa oli »ilotonta», niin se merkitsee vain sitä, »ettei ajan henki ole kyennyt täällä vielä virittämään ihmisten mieltä iloiseen toimintaan... Kaikkein vähimmin tulee moittia aikaa siitä, että eräistä sen lapsista puuttuu sen henkeä, sillä tätä henkeä eivät saa ne, jotka nukkuvat, vaan ne, jotka valvovat ja tekevät työtä. Valitettavasti täällä useissa suhteis-sa nukutaan» (V, 172—173).

Snellman kävi Saima-lehden palstoilla kiivasta taistelua »rauhottavaa valhetta» vastaan, taistelua kriittisen suunnan puolesta Suomen kirjallisuudessa ja lehtikirjoittelussa, hän toisti uupumatta, että kir-jailijan ei pidä tuudittaa yhteiskuntaa, vaan hänen velvollisuutensa on herätellä sitä, ettei kirjailijan saa myötäillä takapa-juisen lukijan makua, mikään ei vapauta kirjailijaa, ei edes kaikkein epäedullisimat olotkaan, pitämästä huolta velvolli-suudestaan joka on kansakunnan valista-minen. Runoilijan paikka on julkisilla to-reilla. Hänen laulujensa on säteiltävä va-loa, joka vetäisi puoleensa kansakunnan katseet ja kutsuisi sitä yleisiin toimiin ja aatoksiin. Niin kuin Snellman kirjoitti »Kukaan... ei pysty paremmin kasvatta-maan kansakuntaansa ja aikaansa kuin ru-noilija» (VIII, 38).

Snellman joutui arvostelijana taitta-maan peistä sitä takapajuista mutta siihen aikaan laajalle levinnyttä käsitystä vas-taan, jonka mukaan korkean lajin runou-den ei saanut olla »kiinnostunutta» yhteis-kunnan asioista, sillä ei saanut olla kiin-teää yhteyttä ajan sosiaalisiin ja poliitti-siin liikkeisiin. Niin sanotun »todellisen» runouden puoltajat käyttivät politiikka-sanaakin tavallisesti vain kielteisessä mie-lissä. Runeberg esimerkiksi sanoi: »Olen koko elämäni ajan tahtonut pysyä niin etäällä politiikasta kuin mahdollista».*

* L. Viljanen. Runeberg ja hänen ru-noutensa, II. Porvoo—Helsinki, 1948, s. 313.

Topelius määritteli Suomen lehtikirjoit-telun toivottavan suunnan seuraavin sa-noin: »Politiikasta ja puolueriidoista me saatamme luopua: mitä niistä kuuntelemme maailman toisilta seuduilta se ei ole omaansa tekemään meitä halukkaiksi etsi-mään kirjailillemme semmoisia aiheita»*.

Snellman sitä vastoin julisii avoimesti, että jos politiikalla ei tarkoiteta pieniä ja pian ohimeneviä puolueriitoja, vaan koko kansojen itsenäisyys-, vapaus- ja edistys-pyrkimyksiä, niin todella suuri taide on aina ollut sellaiseen politiikkaan sidottua. »On koetettu monin pätevin perustein to-distella», Snellman kirjoitti, »että valtiol-linen runous ei voi kohota sellaiseen ja-loon kauneuteen, kuin taideteokselta vaa-ditaan, koska runoilija siinä kovin hel-posti joutuu puolueintohimojen valtaan. Sellaisetkin miehet, jotka itse lasketaan maansa edistysmielisten joukkoon esim. Vischer Saksassa, ovat varoitaneet taidet-ta näin luopumasta korkeasta asemastaan, joka on kaikkien satunnaisuuksien yläpuo-lella. Mutta ei toki saa pitää samana puo-luetaisteluita ja kokonaisen kansakunnan tai aikakauden valtiollisia pyrintöjä. Sil-lä muutenhan jouduttaisiin pitämään niin Homeroksen »Iliasta» kuin Shakespeare'in ja Schillerin monia murhenäytelmiä, niin Tyrtaioksen kuin Körnerin lauluja runoel-mina, joiden kauneutta sumentaa sen ai-kuinen valtiollinen levottomuus. Onhan to-ki myönnettävä, että hengen vapaus ja ih-misoikeus, kansojen riippumattomuus ja kunnia, uhrautuvaisuus ihmiskunnan ja isänmaan hyväksi ovat arvokkaita aiheita runoudelle ja ne ovatkin olleet innoit-tamassa mitä ihanimpien runoelmien luo-miseen» (VIII, 35—36).

Myös kaunokirjailijana Snellman oli »osallistuvan» kirjallisuuden kannalla, jotta tekijän kansalaisasenne olisi selkeäs-ti määritelty. Hänen novelleissaan ja ker-tomuksissaan on tavallisesti avoin sosiaa-linen tendenssi, kriittiset äänensävyt, po-leemisia takautumia varsinaisesta kerron-nasta. Niinpä esimerkiksi kertomuksessa Vanki (1846), jossa tekijä kertoo erään torpparin köyhtymistarinan, torpparin jo-ka oli juriidisesti avuton koronkiskurin juonittelujen edessä, kertoja päättää tari-nansa tällaisiin järkeilyihin: »Heikki-pa-ran täytyi vihdoin vakuuttaa siitä, että hän oli ollut väärässä uskossa luulles-saan, että laki ja korkeat viranomaiset oli-vat olemassa juuri auttaakseen köyhiä hä-dästä ja ahdistuksesta» (III, 760). Ja edel-

* V. Vasenius. Z. Topelius ihmisenä ja runoilijana, III. Helsinki, 1919, s. 72.

leen kirjoittaja puhuu kansan valistamisen tärkeistä.

Snellmanin kirjallisuushistorialliset katsomukset ansaitsevat myös huomiota. Tälläkin alalla hän esitti useita uusia ideoita suomalaisiin edeltäjiinsä verrattuna. Sikäli kuin Snellman piti yhteiskunnan historiaa jatkuvana prosessina, jatkuvana etenenisliikuntana ja muuttumisena yksistä toisiin sosiaalisiin muotoihin, sikäli kirjallisuuskin, joka tätä »historian työtä» heijastaa, ei sekään ole mitään muuta kuin prosessi, sitäkin oli tarkasteltava alati muuttuvana ja kehittyvänä. Kirjallisuuden kehityksessä sen sisältö, muodot ja lajit muuttuvat, jotain kuolee pois ja jotain syntyy tilalle, muussa tapauksessa se ei täydytisi tärkeintä tehtäväänsä: kussakin historian vaiheessa ilmentää »ajan ylittä henkeä».

Historiallisuus-periaatteen Snellman ulotti myös folkloreen ja sillä oli varsin aktueli merkitys, koska kansanrunous asetettiin usein väärin tulkittuna kirjoitetun kirjallisuuden ja sen parhaiden tendensien vastakohtaksi. Tällöin yritettiin nojautua eräisiin Herderin ajatuksiin. Herder tunnettiin Suomessa jo XVIII vuosisadan lopulta saakka. (Herder kiinnosti Porthania, ja Franzen kirjoitti tieteellisen tutkielman Herderin katsomuksista, kansojen kehityksen niin sanotusta »lapsuuden» kaudesta. Arwidsson vetosi Herderiin, ja Herderin folklore-valikoimat olivat Runebergille eräs tärkein lähde, josta hän käänsi kansanrunoutta.)

Kuten tunnettua, Herder taistelllessaan ranskalaisen klassisismiin saksalaisia epigoneja ja näiden runotaidon metafyyssillisiä sovinnaisuuksia vastaan pyrki luomaan perusteellisesti uuden käsityksen kansojen kulttuurista ja sen historiasta. Toisin kuin hänen edeltäjänsä Herder ei jakanut kansoja »klassillisiin» ja »eiklassillisiin»; joka kansalla oli omaperäinen kulttuurinsa, ja oma leimansa oli myös eri kulttuurikansoilla. Herderin aatteet vaikuttivat suuresti siihen, että kehittyi historiallinen käsitys kulttuurista. Herder toivoi kirjallisuuden lähestyvän kansan elämää ja kansanrunoutta, hän korosti kansanrunouden valtavaa merkitystä taiteen kehityksessä ja yritti todistaa esimerkiksi sitä, että Shakespearen näytelmät pohjautuvat kansanrunouden balladeihin. Herder arvosti folkloressa tunteiden näivityttä ja luonnollisuutta jota eivät järkitoiminnan säännöt rajoita. Mutta väittellessään klassisistien rationalismia vastaan Herder tuli esittäneeksi myöskin epäilyttäviä väitteitä, jotka antoivat aihetta mo-

nenlaisiin tulkintoihin. Toisinaan Herderin ihannoima »luonnollinen tunne» johti älyllisen lähtökohdan väheksymiseen luovassa työprosessissa. Herderillä tavataan siinä hengessä lausuttuja ajatuksia, että loogisen tietouden kehitys vaikuttaa taiteellisen mielikuvituksen voimaan heikentävästi. Tästä johtui Herderin ylenpalttinen huomio kehittymättömien kansojen folkloreen, »villi-ihmisten lauluihin» (Lieder der Wilden), ihmiskunnan lapsuuskauden »luontaiseen runouteen», jota Herder piti »keinotekoista» kirjallisuutta korkeampana, siitä hän puhuu monessa yhteydessä.

Tunteen ja järjen vastakkain asettelu, taiteellisen mielikuvituksen asettaminen loogiseen ajatteluun vastakohtaksi, folkloren asettaminen kirjoitettua kirjallisuutta vastaan — nämä aatteet, joita eräät ruotsalaiset ja saksalaiset romantikot esittivät äärimmäisen jyrkässä muodossa, saivat vastakaikua Suomessakin ja niitä käytettiin usein taistelussa ajan etummaisista tendenssejä vastaan kirjallisuudessa ja kirjallisuusarvostelussa. Kalevala-eposta »luonnonvaraisen runouden» esikuvana tarkasteltiin historian ulkopolisena. Jonkinlaisena kansanelämän syvimmän olemuksen kaikkikäsitettävänä ilmauksena se julistettiin itseriittoiseksi kaikkia aikoja varten, myöskin nykyajan tarpeisiin. Faktillisesti Kalevalaa tulkittiin patriarkaalisena idyllin hengessä ja idyllieepoksena se asetettiin muun kirjallisuuden vastakohtaksi, joka heijasti muita yhteiskuntakehityksen asteita, muita historian tendenssejä. Tavallaan Suomen kirjallisuutta vaadittiin pysymään ainaaksi patriarkaalisella »luonnon» asteella, pysymään irti uusista aatteista, joilla on ollut muka turmeleva vaikutus muiden maiden kirjalluuksiin. Kuului elegisiä valitteluja, että patriarkaalisten suhteiden luhistuessa katoaa lopullisesti kansanrunouskin, että sivilisaation kehitys ei edistä eikä suosi taidetta.

Väittellessään tällaisia käsityksiä vastaan Snellman nojautui taaskin historiallisen näkemyksen periaatteeseen. Kansalliseepos, siinä luvussa myös Kalevalan muinaisrunot, ovat määrätyn historiallisen kauden tuotetta, ja Snellman nimittää sitä »pakanuuden» kaudeksi. Kalevalan runoissa kansan tietoisuus heijastuu sellaisena millaista se on ollut muinaisina aikoina, ja siksi Kalevalaa kaikesta sen suuruudesta huolimatta ja siitä mikä merkitys sillä on uuden kansalliskirjallisuuden kehitykselle, ei saa silti pitää minkäänlaisena yleispätevänä kokoelmana, jossa olisi valmiit vastaukset kaikkiin kysymyk-

siin, joita kansan eteen asettuu uusina ajankohtina ja joita kansalliskirjallisuuden on pohdittava. Snellman kirjoitti, että muinaiseepos »ilmaisee menneitten sukupolvien eikä nykyisen elävän kansakunnan hengen laatua» (IV, 388). Eikä eepoksen historiallista elämää voida keinotekoisesti pitkittää. Vaalittakoon Kalevalaa miten tahansa ja propagoitakoon sitä, »mutta vanhan ajan kansanrunoilijoita ei siten saada syntymään» (VIII, 183).

Mutta tämä ei kuitenkaan vielä Snellmanin mielestä merkinnyt sitä, että eepoksen myötä kansanrunous yleensä tyrehtyisi. Uudet kaudet tuovat kansanrunouden uusia muotoja. Tosin Snellman tajusi sen, että vallitsevat historian olosuhteet eivät olleet perin suotuisia kansanrunouden kukoistukselle, ja hän puhui »epärunollisista kausista» kansojen historiassa. Silti hän ei voinut hyväksyä ajatusta, että sivilisaatio ja edistys merkitsevät taiteen tuhoa. Jo muinaisina aikoina, hän kirjoitti, on käynyt niin, että aikakausi, joka on merkinnyt uutta askelta ihmiskunnan kulttuurin historiassa, on osoittautunut uudeksi kaudeksi myöskin kansanrunouden kehityksessä. Tällöin Snellman vetosi germaanisiiin kansoihin, joilla oli sekä »pakana-ajan» että »kristillinen» folklore, kristillisiin hän laski kuuluviksi keskiaikaiset kansankirjat, ritarilyriikan, kaskut yms.

Mutta sen väittämän todisteeksi, ettei kansan luovuus ehdy, eivät riittäneet vain vetoamiset keskiajan folklorein. Snellmanin oli löydettävä esimerkkejä uudesta, porvarillisesta ajasta, sillä juuri porvarillista sivilisaatiota ensi sijassa tarkoitivat hänen vastustajansa, kun he puhuivat edistyksen tuhoisasta vaikutuksesta taiteeseen. Sitä merkittävämpää on, että etsiesään sellaisen uuden folkloren oraita, jossa heijastuisi kansan ajattelu kapitalismin kaudella, Snellmanin huomio kiintyi työvätekevien joukkojen runouteen, chartismirunouteen Englannissa. Hän oli taipuvainen näkemään chartisti-tööläisten tuotteissa ei ainoastaan uuden muotoista ja kansan runoperinteitä jatkavaa taidetta, vaan hänen mielestään se ennakoii uuden ajan laajempaa, historiallisesti lakimääräistä kirjallisuuden suuntausta. Tämän suuntauksen ominaispiirteenä Snellman piti sitä, että sosiaalisesti se oli yhteydessä työläisjoukkoihin, heijasti niiden jokapäiväistä elämää, tarpeita ja pyrkimyksiä. Väittäessään niitä vastaan, jotka suhtautuivat halveksivasti chartistirunouteen eivätkä pitäneet sitä oikeana taiteena, Snellman kysyi suuttuneena: »Miksi olisikaan

työläisen rohkea taistelu sitä hätää ja sortoa vastaan, johon nykyinen yhteiskunnallinen olotila hänet vaivuttaa, arvottomampi runollinen aihe kuin tasavaltalaismielisen ylimyksen taistelu hirmuvaltaa vastaan?» (IX, 55).

Miettiessään historian tapahtumia ja senaikaista Euroopan elämää, Snellman tuli johtopäätökseen että kulttuurin historian vaiheet ovat tietyllä tavoin yhteydessä yhteiskuntaluokkien rooliin historiassa. Mielenkiintoinen on tässä suhteessa Snellmanin polemiikki yliopiston teologian professoria A. Laurellia vastaan, josta aikalaiset ilkeillen sanoivat että hän käytti ensin kymmenen vuotta Hegelin filosofian opiskeluun ja sitten toiset kymmenen vuotta pyrki irti siitä vakuututtuaan sen kehnoudesta. Väittäessään sitä Laurellin käsitystä vastaan, että Euroopan porvarillinen kehityskausi on »historian-vastaista», Snellman kirjoitti, että Laurell ei ole lainkaan käsittänyt uuden ajan historiaa, sen suuntaa; hän pitää yhä aate-listoa johtavana säätnä ja niin hän »ei huomannut» kokonaista uutta yhteiskuntaluokkaa — porvaristoa. Toistaiseksi juuri porvaristolle, Snellmanin sanojen mukaan, kuului päärooli Euroopan johtavien maiden poliittisessa, taloudellisessa ja kulttuurielämässä. Mutta porvariston takana, näin Snellman jatkoi väittäen Laurellia vastaan, »kasvaa jo uusi luokka, työväestön, ihmisten suuren joukon edustajat sekä kirjallisuudessa että kaikilla yhteiskunnallisen kehityksen aloilla. Nykyaikainen sivistys siirtyy kolmanteen vaiheeseen; tekijä ei vielä tahdo tunnustaa muita kuin ensimmäisen edustajia, salonkien asukkaita, korkea-aatellisia, arvonimillä varustettuja ja näiden suosimia kirjailijoita» (V, 366).

Kuten näemme, »kolmas kausi» kansojen yhteiskunnallisessa ja kulttuurikehityksessä sitoutui Snellmanilla työväenluokan astumiseen historian näyttämölle, työväenliikkeen kehitykseen Euroopassa. Snellman piti sitä tosiasiassa, jolla oli yleismaailmallinen merkitys, ja hän väitti vääräksi sen käsityksen että chartistiliikkeen merkitys muka rajoittuisi vain Englantiin; saman lajin liikkeitä oli muissakin Euroopan ja Amerikan maissa.

Kuitenkaan Snellmanille ei ollut ominaista, että hän olisi ymmärtänyt syvällisesti ja kaikin puolin porvarillisen yhteiskunnan luokka-antagonismit. Hän oli kyllin selkeästi ajatteleva mies tajutakseen sen, ettei porvarillisen yhteiskunnan puitteissa ole mahdollista mikään perinpohjainen työläisten aseman muuttuminen, ei

mikään todellinen sosiaalinen tasa-arvo. Snellman pilkkasi niitä pikkuporvarillisia ideologeja, jotka hyväksyen yksityisomistuksen ja vapaan kilpailun periaatteen, samalla rakentelivat sosiaalisen tasa-arvoisuuden utopioita. Hyväksyessään kapitalistisen tuotantotavan, mutta kauhistellessaan sen seuraamuksia, he olivat, Snellmanin sanoja käyttäeksemme »samassa asemassa kuin henkien manaaja, joka on loihtinut esiin manalan kauheat mahdit, mutta on unohtanut taidon taas vapautua niiden kiusallisesta seurasta» (II, 127).

Ajatus kapitalistisen järjestelmän perusteiden hävittämisestä oli Snellmanillekin vieras. Hänen järkeilyissään oli kysymys vain siitä, jotta työväen asema jotenkin helpottuisi porvarillisen yhteiskunnan puitteissa, jotta syntyisi jonkinlainen sosiaalinen »tasapaino». Hän ei uskonut työnantajain filantrooppisiin tuntoihin ja oli sitä mieltä, että työläisten on järjestyneellä toiminnalla painostettava työnantajia. Voidaan siis sanoa, että 1840-luvulla Snellman osoitti myötätuntoa Euroopan työväenliikettä kohtaan vain sikäli mikäli se tuntui hänestä työläisjoukkojen rauhanomaisilta itsetoiminnallisilta valistusriennoilta, verettömältä taistelulta poliittisten ja taloudellisten oikeuksien puolesta. Myöhemmin, erikoisesti Pariisin kommuunin jälkeen, Snellmanin suhde työväenliikkeeseen muuttui vihamieliseksi.

Mutta 1840-luvulla Snellmanin usko kansanliikkeiden historialliseen oikeutukseen hedelmöitti hänen kirjallista ja arvostelevaa ajattelua ja aiheutti sen, että hän pystyi paremmin kuin kukaan muu Suomessa siihen aikaan herkällä tarkkänäköisyydellään tajuamaan historian kehityksen yleisen kokonaiskuvan. Historia oli Snellmanille ennen kaikkea kansanjoukkojen eikä kuninkaiden ja sotapäälliköiden historiaa. Tämä asenne historiaan heljastui niin ikään hänen kirjallisuushistoriaa koskeissa ideoissaan. Kirjallisuuden kehitys, siinä tapahtuvat muutokset määräytyivät yhteiskunnan sosiaali-poliittisen rakenteen muutoksista. »Kaikkien kansojen kirjallisuudessa on opettava näky, kun saa huomata, miten sillä sivistysasteella, joka ilmenee kunkin ajan yhteiskuntahistoriassa, vieläpä itse valtiomuodollakin on vastineensa myös kansalliskirjallisuudessa ja sen muodoissa» (IX, 137). Selvimmin tämä on Snellmanin mielestä nähtävissä Ranskassa. Jos verrataan siihen, mitä Suomessa oli ennen häntä kirjoitettu Ranskan kirjallisuudesta, muun muassa klassisismien kaudesta, valistusajasta ja romantismista, niin Snellmanin mie-

lipiteet näistä samoista aiheista ovat paljon syvällisempiä ja objektiivisempia. Snellman pystyi välttämään sen yksipuolisuuden mikä oli ominaista esim. Arwidsonille kun tämä arvosteli klassisismia romantismin hengessä ja oli taipuvainen lukemaan koko klassisismien kuuluvan muka »hovikirjallisuuden» luokkaan. Tällöin Arwidsson ei erottanut siitä valistusajan kirjallisuutta, kun Snellman taas veti historiallisen rajan XVII vuosisadan kirjallisuuden ja XVIII vuosisadan valistusajan kirjallisuuden välillä, osoittaen kummankin kauden historiallisen omalaatuisuuden. Snellman tähdensi, että yksinvalvan alkukausi oli historiallisesti edistyksestä ja vei eteenpäin feodaalisen pirstoutuneisuuden voittamista Ranskassa. Toisin kuin kävi Saksassa, Ranskasta tuli aikaisin keskitetty valtio ja se joudutti ranskalaisen kansakunnan muodostumista. Eikä se, että ranskalaisen klassisismien suurten edustajain tuotannossa todisteltiin lujan keskuvallan aatetta, ei vielä anna oikeutta pitää koko kirjallisuutta »epäkansallisena» ja »hovikirjallisuutena». Päinvastoin, se ilmensi kansakunnan suurten kerrosten etuja, Snellman kirjoitti, eivätkä XVII vuosisadan kirjallijain teokset »silti olleet vähemmän kansantietoisuuden tuotteita, vaikka tämä ei käsittänytään itseensä muuten kuin yksinvaltaisessa valtiossa» (IX, 154).

Snellmanille olivat läheisempiä ne kirjailijat, joiden tuotanto heijasti yhteiskunnan edistysmielisiä pyrkimyksiä ja edisti taistelua feodaalista taantumusta vastaan. Hän puhui kiittävästi ei ainoastaan valistajakirjailijoista, vaan myös Beranger'ista, jota hän sanoi suureksi laulurunoilijaksi. Niiden saksalaisten romantikkojen vastakohtaksi, jotka ihannoivat keskiaikaisuutta, Snellman asetti »Nuoren Saksan» ryhmän.

Samalla Snellman suhtautui sängen kriittisesti sulkeutuneeseen ja itseriittoiseen estetiimiin niin taiteessa kuin myös itse elämänasenteena. Ollessaan Saksassa hän joutui itse näkemään, miten filisterimäisen ihannoivasti siellä pokkuroitiin Goethen »olympolaisuutta». Snellman arvosti suuresti tämän runoilijan taiteellista neroutta, mutta torjui poroporvarien pinnalliset ihastelut hänen nimensä ympärillä. »Berliinissä, hän kirjoitti v. 1841,— puhutaan niin paljon sellaisesta kuin »schöne Seelen», »zartes Wesen», että tämä kaikki alkaa ällöttää. Siellä raivoaa nykyään goethenismi». Häntä matkien filisterit haluavat myös heittäytyä »olympolaisiksi», tahtovat antaa maailman men-

nä menoaan ja kääntyä omaan itseensä kehittääkseen harmoonisesti omaa pikku »minäänsä» kreikkalaisen taideteoksen ihanaan tyyneyteen ja yksinkertaisuuteen. Mutta he eivät olleet johdonmukaisia pitkälle viedyssä egoismissaan, kirjoitti Snellman. He eivät halua omistaa tuota luuloteltua hyvää vain yksinään, vain itse syrjäytyäkseen maailman huolista ja levottomista pyrkimyksistä, vaan pääasialliseksi tehdään oman kauniin sielunsa ja harmonisen sivistyksensä levittäminen toisten nähtäväksi. »Ei etsitä sopusointua omasta itsestä, jotta kohotaisiin maailman tuomion yläpuolelle, vaan vaaditaan tältä tunnustusta». Snellman piti sellaista elämänasennetta egosentrisenä, sellaisenakin kuin Goethe »sitä opetti on jo sinänsäkin tympäisevän itsekäs», mutta se, mistä Goethe »artistisen täydellisyytensä ja pakanallisen skeptillisyytensä» voimalla saattoi vielä luoda nerokkaita taideteoksia, niiden tekijäin kynästä lähteneenä, jolle uskonto on aineksena tässä itsekultauksessa» (III, 201), heillä se muuttui »inhoitavaksi irvikuvaksi».

Snellman kiinnitti huomiota slaavilaisien kansojen kulttuuriin, ja siinäkin ilmeni hänen katsomustensa avaruus, kyky nähdä ilmiöt historian perspektiivissä. Snellmanilla ei ollut »ei-täysiarvoisia» kansakuntia, vaan oli sorrettuja kansoja, jotka olivat sen vuoksi jääneet jälkeen historiallisessa kehityksessään. Snellman tunsu myötätuntoa slaavilaisien kansojen kansallisuus- ja vapausliikkeitä kohtaan ja häntä kiinnostivat erityisesti näiden pyrkimykset omaperäisen kansallisen kulttuurinsa kehittämiseen. 1840-luvulla hän korosti monet kerrat tšekkien, serbialaisten, kroatialaisten kirjallisuuden saavutuksia ja lausui julki melkein ehdottoman varmuutensa että »slaavilainen sivistys tulee, kaunokirjallisuuden alalla, kerran nousemaan sekä saksalaisen että romanin sivistyksen rinnalle, ehkäpä sitä korkeammallekin» (V, 446). Käsittäessään mikä merkitys on kansojen välisillä vaihteilla henkisen kulttuurin kehityksessä, Snellman oli samalla sitä mieltä, että kukin kansa luo itse omat kulttuuriarvonsa, jokaisen kansan kulttuuri on omaperäistä. »Böömi, musiikin rakkain työssija Euroopassa, on slaavilainen maa, kirjoitti Snellman, — ja se joka tuntee Venäjän rahvaan taipumuksen ja rakkauden musiikkiin, ei varmaankaan lue böömiläisen soitannollista taipumusta saksalaisen sivistyksen ansioksi» (III, 192).

1840-luku oli hedelmällisintä aikaa Snellmanin kirjallisuus- ja arvostelutyös-

sä, ja niinä vuosina hän kirjoitti myös novellinsa ja kertomuksensa. Myöhemmin hän käsitteli harvemmin kirjallisuuskysymyksiä, vaikkakin erällä hänen myöhemmistä esiintymisistä oli tärkeä merkitys, kuten esim. hänen osallistumisellaan esipuheen kirjoittamiseen Aleksis Kiven romaaniin Seitsemän veljestä, vastaukseksi August Ahlqwistin kiukkuisiin hyökkäyksiin tätä teosta vastaan.

Snellman tunsu tarvetta päästä vilkkaampaan henkiseen ympäristöön ja vuoden 1850 alussa hän muutti liian syrjäisestä maalaiskaupungista Kuopiosta Helsinkiin. Mutta Suomen pääkaupunki ei ottanut häntä kovin ystävällisesti vastaan, hän oli tilapäisesti ilman tointa ja perheensä elättämiseksi hänen oli pakko mennä konttoristiksi kauppaliikkeen palvelukseen. Snellman aikoi muuttaa jo emigranttina Ruotsiin, missä hänelle tarjottiin professorin tointa yliopistossa. Mutta hän ei jättänyt kotimaataan. Sitäpaitsi 1850-luvun lopulla näkyi jo merkkejä yhteiskunnallisen ilmapiirin muuttumisesta Suomessa, hallitus halusi saada tuekseen liberaalien kannatuksen. Vuonna 1856 Snellman sai lopultakin filosofian oppituen Helsingin yliopistossa, ja vähää myöhemmin, kun Suomi astui porvarillisten reformien tielle, hän antautui miltei kokonaan poliittiseen ja hallinnolliseen toimintaan. Vuonna 1863 Snellman tuli senaattoriksi, hänelle tarjottiin valtion rahaasiain hoitajan toimi, hän tuli käytännössä reformien toteuttajaksi. Samalla hänen poliittinen oppositiomielenä hallitusta kohtaan alkoi laantua. Kun 1840-luvulla Snellman saattoi intomieliin evästää nuoria maanmiehiään sanomalla: »Aika kulkee vasempaan suuntaan. Noudattakaa sen tähden sitä; sillä voidaan etukäteen päätää, että se vie eteenpäin» (XII, 355), niin Snellmanin myöhemmissä esiintymisissä kuultiin yhä useammin vanhoillisia ja järjestelmää puoltavia mielialoja. Hänen kallistumisestaan oikealle ei estänyt sekään, että itsevaltius tuntiessaan maaperän jalkojensa alla kyllin lujaksi, alkoi ahdistaa liberaaleja, minkä seurauksena Snellmanin joutui aikanaan pois senaatista.

Snellmanin spesifiikkinen aatteellinen evoluutio ja hänen henkisen perintönsä erilaatuisuus on ollut syynä siihen, että hänen nimensä ympärillä on käyty kiivasta taistelua, erikoisesti Suomen historian dramaattisina kausina. Useinkin on hänen jäämistöään tarkasteltu historian vastaisesti, sen sisältö on vääristely, joko vaiettu Snellmanin edistykellisistä aatteista tahi polemisoitten torjuttu ne, sa-

malla kun on paisuteltu hänen konservatiivisia katsomuksiaan. Jo vuonna 1905 Yrjö Mäkelin, yksi Suomen työväenliikkeen johtavia miehiä, tähdensi, että taantumusporvaristo pyrki käyttämään Snellmanin arvovaltaa hyväkseen kansan etuja vastaan. Silloin demokraattisen nousun myrskyisinä päivinä porvaristo Snellmanin nimeä käyttäen taivutti sorrettuja joukkoja »järjelliseen maltillisuuteen». »Mutta silloin kun kansa, Yrjö Mäkelin jatkoi, — Snellmanin aatteiden mukaisesti vaati loukkaavia etuoikeuksia poistettavaksi, kieltäytyivät valtaansa saaneet tekemästä sitä... Snellmanin mahtifraasit, joiden jauhaminen ei vaadi uhrauksia, ovat heille kyllä kelvanneet kuin hunaja, mutta eivät hänen terveet opetuksensa siitä, mitä todella pitäisi tehdä, jotta vaaran hetkellä voitaisiin luoda luja, yksimielinen, oikeuksiansa puolustava kansa».*

Vanhoilliset kirjoittajat ovat oppiniskaisesti sättäneet Snellmanin kirjallisuuskriittisiä ja esteettisiä katsomuksia muka »utilitaarisina» ja »valheellisina», jotka ovat omiaan vain harhauttamaan nykykirjailijoita.** Pääsyyinä siihen, miksi Snellmania ei hyväksytty, oli se että monien hänen artikkeliansa läpikäyvänä ajatuksena oli se väite, että kirjallisuuden roolin kuuluu edistää yhteiskunnan kehitystä.

Kuitenkin juuri tämän väitteen hedel-

* R. Palmgren. Suuri linja. Helsinki, 1948, s. 191.

** Ks. esim. artikkeleja: H. Heikkinen. J. V. Snellman ja nykyajan kulttuurikriisi. Valvoja, 1918, s. 204.— K. S. Laurila. Några drag i J. V. Snellmans estetiska åsällning. Skrifter av Svenska Litteratursällskapet i Finland, bd. 271. Helsingfors, 1938, s. 197—226.

möittävä kehittäminen historismin hengessä on yksi Snellmanin tärkeimpiä ansioita kirjallisuuskriittikkona ja juuri se tekee hänen perintönsä nykytärkeäksi. Ne hänen ajatuksensa, että taiteilijan pitää tiedostaa aikansa todellisuus kehittyvänä ja ajan edistykseisten aatteiden hengessä, että kirjallisuus kokonaisuutena kuvastee taiteellisin keinoin historian prosessia, että suuri taide on aina sidottu aikakauden tärkeimpiin tapahtumiin ja kansan liikkeisiin, kuvastaa kansan aatoksia ja samalla valistaa sitä,— kaikki tämä oli iso askel eteenpäin kirjallisuuden arvostelun ja estetiikan kehitykselle Suomen oloissa, ja sillä on arvonsa yhä meidän päivinäme.

Kaikki mikä Snellmanin perinnössä on parasta, oli tähdätty tulevaisuuteen. Määriteltessään lehtikirjallisuuden, ja itse asiassa koko kirjallisuuden tehtävät, Snellman kirjoitti aikoinaan: »Nykyisen hetken tapahtumat, nykyisyyden kehittyminen tulevaisuudeksi, ne aatteet, jotka nykyaikaa kuohuttavat, ohjaavat sitä nopeammin tai hitaammin täyttämään tehtävänsä ja suomaan sijaa tulevalle ajalle — tämä on sanomalehtikirjallisuuden esineenä» (IV, 493). Tällaiset ajatukset ovat kyllin pitkäikäisiä, jotta ne tultuaan kerran edistyneimmän yhteiskunnallisen ajattelun omaisuudeksi, elävät kauemmin kuin se henkilö, joka ne on lausunut, siitäkään huolimatta, vaikka hänen myöhempi aatteellinen evoluutionsa ei olisikaan ollut johdonmukaista.

Ottamatta huomioon Snellmanin kirjallista ja arvostelevaa työtä ja sitä syvällistä vaikutusta mikä sillä oli, ei voida ymmärtää Suomen kirjallisuuden kehityskulkua ei 1840-luvulla, eikä myöhemmissäkään vaiheissa.